

UOT: 82-09

<https://doi.org/10.59849/2409-4838.2026.1.25>

ALMAS İLDIRIMIN MÜHACİRƏT DÖVRÜ PUBLİSİTİKASINDA DÜŞƏRGƏ MÖVZUSU

Hülya Murtuz qızı Cəbiyeva

AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
cebiyevahulya6@gmail.com

Almas İldırımın mühacirət dövrü yazılı irsinin müəyyən bir qismini publisistik əsərlər təşkil edir. Araşdırmamızda onlardan “Vəhşi ölüm kampları” və “Kölə olmaq istərmisiniz?...” adlı məqalələri ilk dəfə təhlilə cəlb edilib dəyərləndirilmişdir. Həmin yazılar Sovet dövlətinin təsis etdiyi “əmək düşərgələri” sistemini, həmçinin Çeka və GPU adlanan qurumların iş metodlarını – burada tətbiq edilən ağılasığmaz zülm və işgəncələri, saqdıqları vəhşətləri bütün çılpaqlığı ilə əks etdirir. Məqaləmizdə yeri gəldikcə, digər mühacir müəlliflərin sözügedən mövzu ilə bağlı qələmə aldıkları yazılara da qısaca toxunulmuş, uyğun müqayisələr aparılmışdır.

A.İldırım anlatmağa çalışır ki, Sovet dövləti zehinlərə təlqin edildiyi, təbliğ olunduğu kimi humanist bir dövlət deyil, onun iç üzü məhz həyata keçirdiyi repressiyalarla, əmək düşərgələri adlandırılan, əslində isə ölüm makinası funksiyası daşıyan yerlərdə hər gün baş verən dəhşətli olaylarla açılır.

Sonda belə bir nəticəyə gəlinmişdir ki, istər A.İldırımın, istər digər mühacir yazarların, istərsə də xarici müəlliflərin düşərgə mövzusu ilə bağlı yazdıqları bolşevik diktaturasının insanlığa zidd mahiyyətinin ifşasını hədəfləyir, bu rejimin cəza sisteminin fərdin islahına deyil, məhvinə yönəldiyini bütün dünyaya çatdırmağa xidmət edir.

Açar sözlər: *Almas İldırım, mühacirət, publisistika, bolşevik rejimi, düşərgə mövzusu, cəza metodları*

GİRİŞ

Tarixdən bəllidir ki, Leninin rəhbərliyi altında 1918-ci ildə qurulan əmək düşərgələrinə ilk vaxtlar rejim tərəfindən cəzalandırılanlar gətirilmiş və onların fiziki gücündən zor tətbiqi vasitəsilə istifadənin SSRİ iqtisadiyyatının inkişafına fayda verəcəyi əsas tutulmuşdur. Stalinin diktatorluğu dövründə isə həmin düşərgələrin əslində ölüm düşərgələri olması özünü bir daha və daha qabarıq surətdə göstərirdi. Artıq yüz minlərlə məhkum içərisində siyasi suçlular, sənət, mədəniyyət və elm adamları, hətta qadın və uşaqlar da yer almağa başlamışdı. Qısaca, Stalin rejiminə qarşı gələn hər kəs həmin kamplara göndərilərək kölə kimi çalışmağa məcbur edilirdi.

Azərbaycan ədəbiyyatında düşərgə mövzusunun ilk olaraq Gültəkin imzası ilə tanınan Əmin Abidin “Buzlu cəhənnəm” [3] şeirində toxunulmuşdur. Bu poetik nümunə “Azərbaycan davası”nı canı və qanı bahasına yürüdən istiqlal qəhrəmanlarına həsr edilmişdir. Həmin qəhrəmanlar ki, hürriyyət uğrunda savaşlarını bir an belə sənətmədiklərindən bolşevik rejimi tərəfindən Sibirə və Solovki adalarına sürülmüşdülər. B.E.Ağaoğlunun “Solovkidə gördüklərim” [1] adlı xatirələri isə ədəbiyyatımızda düşərgə mövzusunda ilk bədii-sənədli nəsr örnəyi kimi diqqətəlayiqdir.

Sözügedən mövzu, əsasən, Mirzə Bala Məhəmmədzadə, Abay Dağlı kimi mühacir müəlliflərin yaradıcılığında əksini tapsa da, ara-ara mühacirət mətbuatı da Solovki və digər sürgün bölgələrindəki əsir düşərgələrindən xəbərlər yayımlamış, oradakı son dərəcə ağır, məşəqqətli iş şəraitini, dözülməz həyat şərtlərini, eləcə də Azərbaycandan olan məhkumların, siyasi mühacirlərin başlarına gələnləri və s. işıqlandırmışdır. Bu baxımdan, “Yeni Kafkasya” dərgisindəki bəzi xəbərlər, “Bildiriş” və “İstiqlal” qəzetlərindən bir sıra yazılar, diqqəti cəlb edir. “İki azərbaycanlı Solovkidən firar etdi” [7], “Solovkidə azəri milliyətçilər” [15], “Solovkidə həyat” [14], “Solovkidə cəza və edamlar” [16], “Solovkidən İstanbula” [13], “Solovkidə müsavətçilər” [10], “Solovkidə Kremlin” [12],

“Solovkidə qanlı bir vəqə” [11] yazıları bu qəbildəndir. Mirza Balanın “Solovkidən gələn səslər” [9] və “Qəhrəmanlarımızın əsarət dastanları” [8] adlı məqalələrində Solovkidəki vəziyyət, müəllifin dili ilə desək, o buzlu cəhənnəmdə istiqlal və hüriyyət üçün zəncirbənd edilənlərin yaşadıkları şərait, əsirlərlə qeyri-insani rəftar və s. barədə raportlara istinadən məlumat verilmiş, eyni zamanda N.İ.Kiselyov-Qromovun “SSRİ-də ölüm qərgahları” və kommunist terrorunun böyük qardaş məzari” adlı kitabında müəllifin Solovkidə şahidi olduqları barədə də bəhs edilmişdir. Adından da bəlli olduğu kimi, müəllif milliyyətçə rusdur. Haşiyəyə çıxaraq qeyd edək ki, düşərgə mövzusu rus ədəbiyyatında, o cümlədən rus mühacir yazarların yaradıcılığında da işlənmiş bir mövzudur. Mühacirətşünas alim Nikpur Cabbarlının qeydlərindən aydın olur ki, rus ədəbiyyatşünaslığında bəhs etdiyimiz mövzu ilə bağlı “Лагерная тема” ifadəsi istifadə edilməkdədir [4]. Digər bir mühacir müəllifin – A.Dağlının “Onlar türklərdi” əsəri yenə N.Cabbarlının qənaətinə, Azərbaycan mühacirət nəsrində düşərgə mövzusunun bədii-estetik cəhətdən daha mükəmməl işlənilməsi baxımından səciyyəvidir [4].

ƏSAS HİSSƏ

XX əsr ədəbiyyatımızın görkəmli nümayəndələrindən olan Almas İldırım mövzu müxtəlifliyi ilə seçilən mühacirət dövrü publisistikasında düşərgə mövzusunə da müraciət etmiş, “Vəhşi ölüm kampları” [18] və “Kölə olmaq istərmisiniz?...” [17] məqalələrində Sovet dövlətinin təsis etdiyi “əmək düşərgələri” sistemini, həmçinin Çeka və GPU adlanan qurumların iş metodlarını – burada tətbiq edilən ağılasığmaz zülm və işgəncələri, saçıqları vəhşətləri bütün çılpalığı ilə qələmə almışdır. Həyata keçirdiyi repressiyalarla da qəddar və amansız bir rejim olmağın “haqqını verən” bu hökumətin siyasi mövqeyi, başlıca məqsədləri mühacir yazarın hər iki yazısında da aydın görünməkdədir. Sözsüz ki, poetik yaradıcılığında olduğu kimi, bu yazılarında da müəllifin qızıl istila rejiminə sonsuz nifrəti öz ifadəsini tapmışdır.

Müəllifin “Vəhşi ölüm kampları” yazısı adından da təxmin edildiyi üzrə, düşərgə mövzusunə həsr olunmuşdur. Onun məqaləni yazmaqda əsas məqsədi bolşevik rejiminin antibəşər mahiyyətini şəirlərində olduğu kimi bir daha nəzərə çatdırmaq, ifşa etməkdir. Biz bu barədə “Almas İldırımın mühacirət dövrü poeziyasında müstəmləkəçiliyin ifşası və milli istiqlalın tərənnümü” [5] adlı məqaləmizdə ayrıca bəhs etmişik. Bu yazısında isə o, Türkiyə oxucusuna və ətrafında olan insanlara, “Azərbaycan davası”nı yürüdən soydaşlarına məlumat verir ki, dünyaya özünü humanist, demokratik bir quruluş kimi təqdim edən bolşevik rejimi əslində antidemokratik və antibəşər mahiyyətə malikdir. Burada insan həyatının dəyəri sifirə bərabərdir. Həmin çalışma düşərgələri adlandırılan yerlər də sözün əsl mənasında ölüm düşərgələridir. Çünki buradakı ağır yaşam və çalışma şərtləri insanların çox qısa bir zaman kəsində sağlamlıqlarından olmalarına və ən dəhşətlisi, bir göz qırpımında həyatlarını itirmələrinə gətirib çıxarır. Qeyd edək ki, A.İldırım, B.E.Ağaoğludan və bu mövzuya müraciət edən bəzi yazarlardan fərqli olaraq, özü bilavasitə Solovkini görməmiş, digər əsir kamplarının sakini olmamışdır və bütün bu dəhşətləri mətbuatdakı məlumatlara, raport və yazılara, xarici müəlliflərin əsərlərinə istinadla təqdim etmiş, eyni zamanda məlum olaylara yeri gəldikcə öz kəskin tənqidi münasibətini bildirmişdir.

7 təfriqədən ibarət “Vəhşi ölüm kampları” məqaləsinin girişində müəllif məcburi iş kamplarını totalitar sovet rejimini uzun müddət yaşadan amillərdən ən önəmlisi kimi təqdim etməklə, bu düşərgələrdə idarənin təzyiqə, zor və despotizmə dayandığını, həyat və iş şərtlərinin insan qüvvəsinin çox-çox fəvqündə olduğunu xüsusi vurğulayır. Düşərgə sakinləri təcridən və planlaşdırılmış şəkildə ölümün ağışına atıldıqlarından, A.İldırım haqlı olaraq, bu kamplara ölüm kampları adının da verilməsinə biləcəyini qeyd edir.

Müəllif nasist Almaniyasındakı düşərgə sisteminin ləğv edilməsindən sonra hələ də bu ənənəni davam edirən sovet sisteminə işarə edərək yazır: “Nazi Almaniyasının yıxılışından sonra kamplardakı qeyri-insani şəkildə məhv edilmiş olan milyonların xatirəsi önündə Nürnberqdə nazi ələbaşylarının bu hərəkətlərini kəndi qanları ilə ödəmiş olduqları da meydanda ikən, insan əsarətini davam

etdirən bu ölüm kamplarını yaşatmağa çalışan rejimlərin ayaqda durması demokrasi dünyası için çirkin bir ləkə olsa gərəkdir [18, a), s. 2]. Müəllifin fikrincə, ən pisi də odur ki, həmin ölüm kamplarını idarə etməsinə rəğmən, sovet rejimi bütün dünyaya irəli demokratiya rejimi deyə təqdim edilir. Lakin Amerikada kommunist rejimin gerçək simasını ifşa edən bir kitab ərsəyə gətirilmişdir. Müəllif bu kitabdakı material və sənədlərdən sovetlərdə yaşananların nasist Almaniyasından “daha fəci” olduğunu bildirir, məcburi iş düşərgələrində baş vermiş fəci hadisələr barədə məlumatları həmin kitablardakı yazı və raportlardan aldığı vurğulayır. Yəni, müəllifin ölüm düşərgələri haqqında yazdıqları utopiya deyil, konkret faktlara əsaslanmaqdadır. Sovetlər bu məsələ ilə bağlı yazılanları ittiham olaraq qəbul edir və yalanlamaqla məşğuldur. A.İldırım göstərir ki, əgər sovet idarəsi ölüm düşərgələri deyilən bir yerin qeyri-mövcudluğunu və yazılanların yalnız iftiradan ibarət olduğunu sübut etmək istəyirsə, dünyanın qarşısına konkret kitab və raport qoymadıqca, “...dünkü kommunist olan Viktor Kravçenkonun, halən bir sosialist bulunan Artur Kostlerin və nazi əleyhdarları bulunan yəhudi reportajlarının yazdıqlarının birər həqiqət olaraq qəbul ediləcəyi də təbiidir” [18, b), s. 2]. A.İldırımın istinad etdiyi kitablardan ən əhəmiyyətli V.Kravçenkonun “Hürriyyəti seçdim” kitabı olmuşdur. O, kitab müəllifini vaxtilə “həqiqi kommunist” kimi fəaliyyət göstərən məşhur mühəndislərdən biri kimi təqdim edir. Sovetlərdə ikən “zadəgan” sinfinə keçərək onun bütün imkanlarından eninə-boyuna istifadə edən, lüks həyat sürən Kravçenko Amerikaya köçər-köçməz əqidəsindən dönmüş və yuxarıda qeyd etdiyimiz kitabında sovet düşərgələrində baş verən faciələri ifşa etməyə başlamışdır. A.İldırım bu xəyanəti haqlı olaraq, sovetlər üçün ağır bir məğlubiyət sayır.

Məqalənin 3-cü təfriqəsindən etibarən, A.İldırım sözügedən raport və yazılara istinadən düşərgələr barədə faktları gözlər önünə sərir, konkret rəqəmlərlə fikirlərini əsaslandırır. A.Kostlerin qeydlərinə əsaslanan müəllif, II Dünya müharibəsindən öncə sovetlərdə normalda hər il 3 milyon artmalı olan nüfuzdan 1930-cu ildən 1939-cu ilə qədərki zamanda 14-15 milyonun itməsinin hərblə heç bir əlaqəsinin olmadığını göstərir. Bu itən nüfuz müharibədən əvvələ aid olduğundan, onlar hərbdə həlak olmadılar. Məlumdur ki, “məcburi iş kamplarında əridilər və ərimək üzrə buraxıldılar. Bunlar mövcudda göstəriləməzdi, çünki yox edilmələri əlzəmdir (gərəkdir – *H.C.*). Məmləkəti rejim düşmənlərindən təmizləmək böylə olur işlə...” [18, c), s. 2]. Başqa bir mənbəyə də istinad edən müəllif göstərir ki, Amerikanın Yale Universitetinin çıxardığı bir kitabda bu miqdar 14 milyon olaraq göstərilmişdir. Lakin “həqiqi miqdarları nə olursa-olsun, bu məcburi iş kampları məmləkətidəki insan haqq və hürriyyətinin keçirməkdə olduğu bu tüklərürpərdici vəqələrə (hadisələrə – *H.C.*) demokrasi adına içdən sızlamamaq əldə deyil” [18, c), s. 2]. Məcburi iş kamplarında illik ölüm nisbətinin yüzdə otuzu keçməsi buradakı yaşam barədə artıq bir fikir formalaşdırır. Belə ki, işçilərin əksəriyyəti dondurucu qütb məntəqələrində, taxta baraklarda ağır işlərdə çalışdırılır, çox çüzi qida ilə təmin edilir. Daha sonra kampların təfsilatlı təsvirinə keçən A.İldırım bu məlumatları, bir vaxtlar sovetlərə heyran olan sosialistlər və yəhudilərin raportlarından və yazılarından xülasə etdiyini bildirir.

4-cü təfriqə tamamilə düşərgələrin təsvirindən ibarətdir. Təkcə “Əsirlər işə götürülərkən sağa-sola doğru sıradan çıxanlar dərhal qurşunlanır və cəsədləri yol kənarına gömülür” [18, ç), s. 2] cümləsi belə bu əsir düşərgələrindəki qeyri-insani rəftar barədə aydın təsəvvür yaradır.

Düşərgələrdən qaçmağa təşəbbüs göstərənləri itlər parça-parça edir. Baraklardakı yataqlar quru taxtalardan ibarətdir və insanlar bu açıq tabutlara bənzəyən yerdə üst-üstə yatmaqdadır. Düşərgələr Sibir, Ural və Ağ dəniz sahilində qurulmuşdur. Burada kanal, taxta fabrikləri, mədən ocaqları, dəmir yolları ilə bağlı işlər əsas təşkil edirdi. Məcburi iş saati kişilər və qadınlar üçün 12-13 saatlıq müddəti əhatə edirdi. Əsirlər üzərlərindəki köhnə geyimləri dəyişmək lüksünə sahib deyildilər, ölə-nə qədər həmin geyimlərdə qalırdılar. Onların yemək baxımından seçim şansı yox idi və verilən yeməklər əsirlərin qarnını doyuracaq miqdarda olmurdu. Yeməklərə etiraz edilmirdi, etirazda bulunanlar isə digərlərinin gözləri önündə qurşuna dizilirdi. Əsirlər arasında C vitamini çatışmazlığından yaranan skorbit xəstəliyi geniş yayılmışdı ki, bu xəstəlikdən hər gecə yüzlərlə məhkum ölümə məhkum olurdu. Kamp sakinlərinin çoxu sovet rejimini həzm edə bilməyən kultürlü insanlar olmasına baxmayaraq, onlar bir parça çörək üçün vəhşiləşmişdilər. Müəllif məqaləsində kamplardakı ən

fəci, acınacaqlı vəziyyəti oxuculara belə çatdırır: “Gənc qadınlar kəndilərini qardiyanlara təslim edərək təyinlərini artırma bilirdilər.” [18, ç), s. 2]. Xəstəlik səbəbindən önlərin yeri yeni inqilab əleyhdarları ilə doldurulur. “NKVD-nin əsas görəvi də budur [18, ç), s. 2].

A.İldırım V.Kravçenkoya istinadən, düşərgələrdəki əsirlərin şəxsiyyəti barədə məlumatları olduğu kimi təqdim edir. Onların bir qismi rus, özbək, polşalı, yəhudi və çinlilərdən ibarət idi. “Həpsi taraşsız, kir-pas içində zəif olmalarına rəğmən, aralarında zəki və kübar üzlüləri ayırd edə biliyordum. Bunlar gözdən düşmüş mühəndislər, professorlar, oxumuş elm adamları və ya zabitlərdi. Digər böyük qismi köylü və işçilərdən ibarətdir [18, ç), s. 2].

“Sonsuz və qayəsiz, yalnız bir zümrənin keyfi idarəsi içində, görülməmiş bir insan əsarətinə dayanaraq, dünyanın beşdə birini umduqları cənnətə (!) çevirdiyi yetmiyormuş gibi, bütün dünyanı da bu səadətə (!) erisdirmək yolunda çalışan bir rejim” [18, d), s. 2]. Bəli, A.İldırım sovet rejiminin mahiyyətini obrazlı şəkildə ancaq bu cür dəqiq ifadə edə bilirdi. Həmin rejim ki, onun əsas dayaq nöqtələri sözügedən kamplar idi. Məqalənin 5-ci təfriqəsində də müəllif məhz bu əsir kamplarındakı insanların haralardan toplandığı barədə məlumatlar təqdim edir. Kamp sakinlərinin əksər hissəsi müharibədən əvvəl və sonra Özbəkistan, Türkmənistan, Qırğızıstan, Qazaxıstan, Azərbaycan kimi cümhuriyyətlərdən, eyni zamanda Tatarıstan, Krım, Dağıstan kimi əyalətlərdən sürülən türklər idi. “Zatən bu rejimi qolaylıqla həzm edəməyən yerlər buralardadır [18, d), s. 2].

Məqalədə A.İldırımın vurğuladığı digər mühüm bir məsələ həmin dönmə SSRİ-nin təhlükəsizlik orqanı olan NKVD, yəni Xalq Daxili İşlər Komissarlığının işləmə mexanizmi barəsindədir. Bura gətirilənlərin mühakimə və müqəddəratı Ədliyyə Komissarlığını maraqlandırmır. Əsir kamplarına gətirilənlərin haralarda çalışdırılacağı NKVD tərəfindən müəyyən olunur. Lakin ədliyyə hakimlərinin cəzalandırdığı xüsusi suçlular NKVD-nin məhkum etdiklərindən daha yüngül işlərdə çalışdırılır. Çünki onlar vətən xaini, sinfi düşmən damğası almamışdılar. Müəllif, hətta onların məcburi iş düşərgələrində xüsusi rəftar gördüklərini də vurğulamışdır.

NKVD ən kiçik ərazilərində belə təşkilat və agentlərə sahibdir. Həmin agentlər sovet idarəsi tərəfindən Rusiyada I Dünya müharibəsindən sonra yetim qalmış, küçələrdə yaşayan kimsəsiz uşaqların toplanıb xüsusi təlim-tərbiyə prosesindən keçirilməsilə yetişdirilmişdir. “Bu ajanlar (agentlər – H.C.) içindən kəndi babasını və annəsini inqilab əleyhdarı deyə GPU-nun bodrumlarına atdırıb ölümlərinə qədər gedənlər çox görülmüşdür” [18, d), s. 2].

Məqalənin 7-ci təfriqəsində A.İldırım yazır: “Biz ancaq bu yazılarımızla milyonlarla insan dənən məxluqları içində qasıb-qovuran bu “iş və tərbiyə” ocaqlarında olub-bitənlərdən bəhs edirik” [18, f), s. 2]. Yəni, müəllif sadəcə əlindəki mənbələrə söykənməklə mövzu barədə çıxış etməkdədir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, olayların iştirakçısı deyildir.

Təmizləmə planına və məcburi iş yerlərinə göndiriləcəklər NKVD-nin planlarında mövcuddur. Təmizlənənlərin cərgəsində menşeviklər, sosial ixtilalçılar, yəni eserlər, müəllimlər, əski zabita mənsubları, hətta qızıl xaçlı rahiblər, aristokratlar və s. vardı.

Sovet düşərgələrinin ən önəmli cəhətlərindən birinə də toxunan müəllif, buradakı “ucuz işçi” təmini sayəsində sosializm dünyasının 5 illik planının necə sürətlə tətbiq edildiyini də oxuculara çatdırır. “Sovet işçilərinin normal çalışmalarına buraxılışdı, bu planların yüzdə 30-unun belə tətbiqinə imkan olmazdı. Bu kamplardakı çalışma saatlarının 8-ə qarşı 12-13 olması və sakinlərinin işəsi də normal işçilərin işəsinin 3-də birinin betincə bulunması (daha çox olması – H.C.) planların az məsrəflə və daha gizli gerçəkləşməsinə təmin etməkdədir” [18, d), s. 2].

Qeyd edək ki, B.E.Ağaoğlunun “Solovkidə gördüklərim” xatirələri və A.Dağlının “Onlar türklərdi” əsəri düşərgə mövzusunda özünəməxsus yanaşmaları ilə seçilsə də, məcburi əmək düşərgələrindəki vəziyyətin, əsirlərlə rəftarın, buradakı dözülməz iş rejiminin və s. təsviri məhz A.İldırımın “Vəhşi ölüm kampları” yazısındakı məlumatlarla üst-üstə düşür. Çünki bütün bu ortağ yazılanlar konkret faktlara əsaslanır.

Sovetlərdəki zülmədən bəhs edən digər bir yazıdan – “Kölə olmaq istərmisiniz?...” məqaləsinin girişindən aydın olur ki, davamda anladılacaq qızıl imperializmin pəncəsinə düşən türk ellərindən

biri, Türkiyənin kiçik qardaşı Azərbaycanın cəfəkeş övladlarından olub, ana yurda sığınan bir bəd-bəxtin (məzmunundan aydın olur ki, həmin şəxs şairin özüdür – *H.C.*) xatiratında qalanlardan ibarət, həqiqəti əks etdirən hekayələrdir.

A.İldırım gənc türk nəslini, türk vətənpərvər və milliyyətçilərini, kəndlisini, şəhərlisini beyinlərə aşılındırılmağa çalışılan qızıl zehniyyətə qarşı amansız və şiddətli bir mübarizəyə hazır olmağa səsləyir. Bu mücadilənin hürr yaşamaq istəyən bir millət üçün ölüm-qalım məsələsi olduğunu hayqırır. Buradan da müəllifin məqaləni təsadüfi şəkildə deyil, zərurətdən “Kölə olmaq istəmişiniz?...” adlandırdığını anlayırıq. Göstərir ki, 1917-ci ildə çarlığın dağılması ilə hakimiyyəti ələ alan kommunistlər hürr millətlərin öz arzu və istəkləri ilə bu rejimi qəbul etməyəcəklərini bildiklərindən, bir müddət sonra Çeka (rus dilində ЧК – Чрезвычайная Комиссия – Fövqəladə Komissiya – *H.C.*) adlı fəvqəladə komissiyalar qurmuş, bununla da insanlığın başına olmanın müsibətlər gətirmişlər. Belə ki, “bu iki məhud (adı keçən – *H.C.*) hərfin yan-yana gəlməsindən çıxan səsin Rusiya xalqı və bilxassə rus əsarətində bulunan türk yurdları üzərində buraxdığı qorxunc təsir nəhayətsizdir” [17, d), s. 2].

Çeka və daha sonra GPU adı ilə bilinən təşkilatların iş prinsipini təsvir edən müəllif yazır ki, bir çoxları bu komissiyalara heç daxil olmamış dəli olmuş, sorğuya çəkilməmiş güllələnmişlər. Bu fəvqəladə komissiyalar insanlığın başına bəla olan bu qızıl rejimin ən xırda əleyhdarlarına belə ölüm cəzası çıxarırdılar.

Burada çalışanlara çekist adı verilir. “Sovetlər cəhənnəmində çekist olmaq fəvqəladə səlahiyyətlərə sahib bir insan olmaq deməkdir. Bir çekist sokakda birinə rastlayıb yaxasının altındakı işarəti göstərdiyə, adamcıqaz səssiz və mütləq bir itaətlə bacağı qırılaraq çekisti təqib edəcəkdir” [17, d), s. 2]. Daha sonra müəllif tərəfindən çekistlərin daxil olduğu binalar təsvir olunur. Bu binalar məqaləmizin birinci hissəsində bəhs etdiyimiz “vəhşi ölüm kampları” ilə eyniyyət təşkil edir. Göstərilir ki, burada hər cür cəza vasitələri var və bura girənlər həyatlarından ümidləri kəsib elə daxil olurlar. Buradan nadir hallarla çıxanlar olur. Onların da əksəriyyəti idarənin əlinə casus olaraq düşənlərdir. “Ömrünün sonuna qədər bu idarənin cəlladlarına gizlicə və “sədaqət” müxabirlik yapacaqlarına söz vermişlərdir. İcab edərsə (ehtiyac olarsa –*H.C.*), kəndi babalarını, annələrini və kardeşlərini ələ verməkdən çəkinməyəcəklərdir. Bunu yapmadıqları dəqiqə kəndi həyatları ölüm makinasının ağzına gedəcəkdir” [17, d), s. 2].

A.İldırım onu da vurğulayır ki, sovet Rusiyası ilk vaxtlar bu fəvqəladə komissiyanın müvəqqəti xarakter daşdığına ətrafa yaymaqda idi. Lakin bir müddət sonra Çeka adını dəyişərək GPU ünvanıyla bütün əsir məmləkətlərdə, yenə eyni şiddət və dəhşətli metodlara fəaliyyətini davam etdirmişdi.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, mühacirət ədəbiyyatımızın dram janrı örnəklərindən “Tuzak” [2] pyesində də T.Atəşli Stalin dönəmindəki Çekanın təhdidə, şantajə və zorakılığa dayanan iş metodlarını, məlum rejimə xidmət etmək üçün Demikov adlı polis şefinin simasında xüsusi yetişdirilmiş, qaniçən, əxlaqi-mənəvi dəyərlərə yad məmurları və s. ifşa etməklə çox uğurlu bir əsər ərsəyə gətirmişdir. Pyesdə 12 yaşlı Aydının simasında isə beyinləri yalan şüarlarla doldurulmuş, Leninin heykəli qarşısında and içməyi özünə fəxarət sanan, nəticədə hökumət əleyhində danışan kəsləri öz ailəsindən olsa belə, vətən xaini adlandıran sovet məktəblisinin ümumiləşdirilmiş obrazı canlandırılmışdır.

YEKUN NƏTİCƏ

Bütün bu yazılanlardan aydın olur ki, A.İldırım bolşevik rejiminin mənfurluğunu həm düşərgə mövzusu kontekstində, həm də Çeka və GPU-nun dəhşətli iş metodlarını təsvir etməklə ifşa etmişdir. Rejimin sözügedən qurumlarının ani və ədalətsiz qərarları ilə mühakimə edilən müxtəlif millətlərin nümayəndələrinin məhkum olduqları yerlər mühacir yazarın dili ilə desək, “vəhşi ölüm kampları”, sovetlərin təbirincə isə “islah-əmək düşərgələri”dir. Müəllif anlatmağa çalışır ki, Sovet dövləti zəhinlərə təlqin edildiyi, təbliğ olunduğu kimi humanist bir dövlət deyil, onun iç üzünü məhz həyata keçirdiyi repressiyalarla, əmək düşərgələri adlandırılan, əslində isə ölüm makinası funksiyası daşı-

yan yerlərdə baş verən dəhşətli olaylarla açılır. Bura sürülən istər siyasi mövqeli, istər də sırası və tənəşlərə qarşı tətbiq edilən zor və işgəncə, ləyaqət alçaldan rəftar bir daha bolşevik rejiminin əsl mahiyyətini gözlər önünə sərir.

Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatında düşərgə mövzusunə dair yazan müəlliflərin, əsas ortağ cəhətləri onların oxucuya çatdırmaq istədiyi fikirlərlə bağlıdır. Poeziyada, bədii və bədii-sənədli nərsdə, dramaturgiyada olduğu kimi, publisistikada da amal birdir: Sovet rejiminin insan həyatına qənim kəsilən siyasətinin ifşası. Təbii ki, bu siyasət anlayışı içində çoxsaylı antidemokratik və anti-humanist istiqamətləri ehtiva edir.

Sonda belə bir nəticəyə gəlinmişdir ki, istər A.İldırımın, istər digər mühacir yazarların, istərsə də xarici müəlliflərin düşərgə mövzusu ilə bağlı yazdıqları bolşevik diktaturasının insanlığa zidd mahiyyətinin ifşasını hədəfləyir, bu rejimin cəza sisteminin fərdin islahına deyil, məhvinə yönəldiyini bütün dünyaya çatdırmağa xidmət edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Ağaoğlu B.E. Solovkide gördüklerim // Bildiriş. – 1930, 14 ağustos-13 ikinci teşrin. sayılar 2-15.
2. Ateşli, T. Tuzak // – Ankara: Türk Birliğı, 1968, a) sayı 29, – s.19-23; b) sayı 30, –s.21-25; c) sayı 32, – s.30-35; ç) sayı 33, – s.9-16.
3. Azərbaycanlı Gültekin. Buzlu cehennem // – Bakı: Yeni Kafkasya (transfoneliterasiyalı nəşr), – 2018. c.2, – s. 185-186.
4. Cabbarlı, N. Azərbaycan mühacirət nəsrı / N.Cabbarlı. – Bakı: Elm və təhsil, – 2011. – 140 s.
5. Cəbiyeva, H. Almas İldırımın mühacirət dövrü poeziyasında müstəmləkəçiliyin ifşası və milli istiqlalın tərənnümü // – Bakı: Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun əsərləri, – 2024. № 2, – s.81-91.
6. Dağlı Abay. Râna. Onlar türklərdir / A.Dağlı. Râna. – Ankara: Sebat Matbaası, – 1951. – 151 s.
7. İki azərbaycanlı Solovki'den firar etti // Bildiriş. 1930, 14 ağustos. sayı 2, – s.1.
8. M.B.Mehmed-zade. Kahramanlarımızın esaret destanları // – Berlin: Kurtuluş, – 1937. sayı 28, – s.8-11 (752-755).
9. Mirza Bala. Solovkadan gelen seslər // – İstanbul: Odlu yurt, – 1929. say 7, – s.264-267.
10. Solofki'deki Müsavatçılar // – Bakı: Yeni Kafkasya (transfoneliterasiyalı nəşr), – 2018. c.4, – s.78.
11. Solofki'de kanlı bir vak'a // – Bakı: Yeni Kafkasya (transfoneliterasiyalı nəşr) – 2018. c.1, – s.174-175.
12. Solofki'de Kremlin // – Bakı: Yeni Kafkasya (transfoneliterasiyalı nəşr) – 2018. c.1, – s. 174.
13. Solofki'den İstanbul'a // İstiklâl. 1933, birinci teşrin. № 45, – s. 2,4.
14. Solovki'de hayat // Bildiriş. 1931, 12 şubat. sayı 28, – s. 4.
15. Solovkide Azeri milliyetçilər // Bildiriş. 1930, 4 birinci kânun. sayı 18, – s.1.
16. Solovkide ceza və idamlar // Bildiriş. 1931, 28 mart. sayı 34, – s.2.
17. Yıldırım E. Köle olmak ister misiniz?... // Demokrat Malatya. 1951, a) 5 aralık. sayı 235, – s.2; b) 6 aralık. sayı 236, – s. 2.
18. Yıldırım E. Vahşi ölüm kampları // Demokrat Malatya. 1951, a) 7 kasım. sayı 211, –s.2; b) 8 kasım. sayı 212, – s.2; c) 9 kasım. sayı 213, – s.2; d) 10 kasım. sayı 214, – s.2; e) 12 kasım. sayı 215, – s.2; f) 13 kasım. sayı 216, – s.2; g) 14 kasım. sayı 217, – s.2.

THE THEME OF CAMPS IN ALMAS ILDIRIM'S IN A.ILDIRIM'S EMIGRANCY PERIOD PUBLICISM

H.M. Jabiyeva

A certain part of Almas İldırım's written legacy from his emigration period consists of journalistic works. In our research, two of these writings –“Savage Death Camps” and “Would You *Like to Be a Slave?*...” – have been analyzed and evaluated for the first time. These articles vividly depict the system of “labor camps” established by the Soviet state, as well as the methods of operation of the institutions known as Cheka and GPU – the unimaginable oppression, torture, and terror they spread. Throughout the article, brief references and relevant comparisons are also made to the works of other immigrant authors who addressed the same topic.

A. İldırım seeks to convey that the Soviet state was not a humanist one, as was often preached and instilled in people's minds. Its true nature is revealed precisely through the repressions it carried out, through the horrifying events that occurred daily in the so-called “labor camps”, which in fact functioned as death machines.

In conclusion, it is established that the writings on the camp theme by A. İldırım, other immigrant authors, and even foreign writers all aim to expose the anti-human essence of the Bolshevik dictatorship and to show the world that this regime's punitive system was directed not toward reforming individuals, but toward their annihilation.

Keywords: *Almas İldırım, emigration, journalism, bolshevik regime, camp theme, methods of punishment*

ЛАГЕРНАЯ ТЕМА В ПУБЛИЦИСТИКЕ АЛМАСА ИЛДЫРЫМА ПЕРИОДА ЭМИГРАЦИИ

Х.М. Джабиева

Публицистические произведения составляют определённую часть письменного наследия Алмаса Илдырыма периода эмиграции. В нашем исследовании впервые были привлечены к анализу и оценены такие его статьи, как «Дикие лагеря смерти» и «Хотели бы вы быть рабом?...». Эти тексты с наготой раскрывают систему «трудовых лагерей», созданную советским государством, а также методы работы учреждений, известных под названиями ЧК и ГПУ, — всю ту невообразимую жестокость, пытки и ужасы, которые там творились и сеялись. В статье, по мере необходимости, также кратко затронуты произведения других эмигрантских авторов, посвящённые данной теме, и проведены соответствующие сопоставления.

А. Илдырым стремится показать, что Советское государство вовсе не является гуманистическим, как это внушалось и пропагандировалось, — его истинное лицо открывается через проводимые репрессии и через страшные события, которые ежедневно происходили в местах, называемых «трудовыми лагерями», но фактически выполнявших функцию смертоносной машины.

В итоге делается вывод, что произведения А. Илдырыма, равно как и труды других эмигрантских писателей и зарубежных авторов, посвящённые лагерной теме, имеют целью разоблачение бесчеловечной сущности большевистской диктатуры, служат доведению до всего мира истины о том, что карательная система этого режима была направлена не на исправление личности, а на её уничтожение.

Ключевые слова: *Алмас Илдырым, эмиграция, публицистика, большевистский режим, лагерная тема, методы наказания*